

Marián Zouhar: Podoby referencie

IRIS, Bratislava 2004, 255 s.

Kdo pozoroval posledních deset let práci slovenského analytického filosofa Mariána Zouhara (FiF UK, SAV), nemohl netužit, že se zřejmě chystá na něco většího, vždyť většina studií (avšak i řada recenzí) přímo souvisela s onou rozsáhlou a důležitou tematikou teorie vlastních jmen. Tímto počinem je právě kniha „Podoby referencie“ (Bratislava: Iris, 255 s.). Předně je třeba říci, že nejde v žádném smyslu o nějaké kompendium Zouharových textů. Ačkoliv ze svých dosavadních studií Zouhar jistě vychází, všechny své dosavadní texty znovu promyslel a využil je tedy jen jako podklad; k tomuto však přidal mnohé úvahy a texty nové (zejm. 5. a 6. kapitola a dodatky A – C¹). Celá kniha je psána čtivým způsobem, takže se četby nezalekne ani čtenář, který není s analytickou filosofií důvěrně obeznámen. Mimo jiné, pokud uvádí nějakou formuli (jak je v tomto žánru běžné), srozumitelně ji vysvětluje i čtenáři, který si na kurz elementární logiky vzpomíná jen matně (pokud ho vůbec měl). Text knihy je rovněž přehledně traktován: je rozložen do 6 kapitol s příslušnými poznámkami pod čarou a do tří již zmiňovaných dodatků (jejichž rozsah překročil původně zamýšlenou podobu poznámek pod čarou); kognitivně zásadních je pak 19 klíčových definic. Bibliofil ocení graficky zdařilý design obalu a tvrdé desky.

Co je podle Zouhara *reference*? Obecně je to jeden ze základních vztahů mezi jazykovými výrazy a mimojazykovými předměty. Je třeba říci, že Zouhar se v knize zabývá především pragmatickými aspekty reference a jazyka, tedy jazykem z hlediska jeho fungování v komunitě mluvčích. Důsledně odlišuje *intencionální referenci* (referenci mluvčím zamýšlenou) a *výrazovou referenci* (vlastní reference singulárních výrazů, přičemž u deskripce je to hodnota v možném světě a čase, u vlastních jmen individuum, které je nositelem toho jména), což se odráží i v definicích různých variant reference. V první kapitole (*1. Deskriptivní reference*) tak rozliší z hlediska užívání tři varianty deskriptivní reference (*atributivní intencionální, sémantická intencionální, čistá intencionální*, přičemž jen třetí je „donnellanovská“). Samotné deskripce zajímavě klasifikuje: a) indexické deskripce, kdy se vybírá jen z části univerza: demonstrativní („tento stůl“), temporální („současný prezident USA“), přivlastňovací („můj deštník“); zde si dovoluji rozšíření, že uváděné temporální deskripce mohou být uvažovány i jako modální, b) neindexické deskripce: čisté („sudé prvočíslo“) a přivlastňovací („Smithův vrah“). Sémantikou deskripce se nezabývá, neboť si uvědomuje, že toto téma by vyžadovalo samostatné zpracování.

¹ Russell a Wittgenstein o pravých vlastních jménech. Lockwood o dvou použitích slova „je“, Lockwoodova interpretace teorie J. S. Milla.

Na s. 33 – 39 Zouhar diskutuje Fregeho teorii denotace a smyslu, přičemž je patrné, že je s výklady Fregeho teorie dobře obeznámen. Na s. 39 – 45 uvádí Russellovu teorii vlastních jmen a deskripcí. Vyložit Russellovy postupně se vyvíjející názory jakožto deskripční koncepci vlastních jmen je sice obvyklé, nicméně se mi jeví, že obhájci millovske koncepce poněkud přehlížejí (s čímž začal již Kripke, který leckdy neuváděl své předchůdce), že Russell opakovaně vysvětloval vlastní jména jako přímá pojmenování individuí – což později modifikoval na koncepci logicky vlastního jména –, kdežto deskripční výklad vztahoval k jménům s historickou či fiktivní referencí.

Druhá kapitola (2. *Charakteristika vlastních jmen*) zkoumá vlastní jména z mnoha hledisek. Zouhar nejdříve diskutuje klasický příspěvek J. St. Milla a názory jeho legendárního pokračovatele, S. Kripkeho. Zouhar poukazuje na to, že zatímco reference deskripcí je zprostředkována, reference vlastních jmen je bezprostřední. V této souvislosti rozebírá aspekty *rigidní a nerigidní reference*, přičemž odliší čtyři druhy rigidní reference a jeden druh nerigidní reference (s. 75 – 77). V zastánci tzv. fixní domény (konstantního universa diskurzu) vzbudí tyto definice rigidnosti rozpaky tím, že některá individua v některých možných světech nemusí existovat, či se „nevyskytují v universu“ určitého možného světa, tedy koncepce měnících se domén („varying domains“); překvapivé pak je, že v šesté kapitole se zdá Zouhar zastávat doménu fixní („v univerzu je všechno“, s. 202).

Přejdeme ke klasifikaci jmen. Pro Zouhara je to, co je běžně chápáno jako vlastní jméno, zprvu pouze kombinatoricky daná sekvence písmen nad abecedou daného jazyka (od 5. kapitoly používá dříve nedefinovaný výraz „g-jméno“; patrně jím míní právě takovéto kombinatoricky dané jméno, řekněme gramatické jméno). Vlastním jménem však Zouhar nerozumí g-jméno, ale až jméno, které bylo do jazyka *zavedeno* jakožto vlastní jméno určitého individua (akt pokřtění). Těmto skutečným vlastním jménům říká *pravá vlastní jména*, *p-jména* (2.7 Pravá vlastní jména, s. 78 – 84). Definici vlastního jména formuluje proto následovně:

„výraz μ je syntaktické vlastní jméno právě tehdy, když μ je sémantické vlastní jméno právě tehdy, když μ je referující vlastní jméno“ ([Zouhar 2004], s. 79).

(Všimněme si, že g-jméno, jak jsme ho charakterizovali, není vlastním jménem ani po syntaktické stránce.)

Později v páté kapitole (5. „*Prázdná*“ *vlastní jména*) do kategorie vlastních jmen zařadí i jména, která byla nějakým mluvčím zaváděna podobným způsobem, leč akt reference při zavádění z nějakých důvodů selhal (např. pojmenujeli osobu, která teď stojí za dveřmi „Julíán“, reference nemusí být uskutečněna, pokud za dveřmi nikdo není). Tato vlastní jména nazývá *nepravá vlastní jména*, *np-jména*. Obecně však uvažuje np-jména jako vlastní jména, která by měla mít referent, ale v daném možném světě a čase ho nemají. To mu umožňuje určitým

způsobem řešit referenci v těch možných světech, kde příslušné individuum není přítomno. Díky tvrzením z 5. kapitoly je však nezbytné modifikovat definici vlastního jména a formulaci „když μ je referující vlastní jméno“ nahradit formulací „když μ má být referující vlastní jméno“ (nutnost zpětné modifikace se žel vyskytuje vícekrát). Dodejme, že Zouhar mezi takováto jména řadí i jména fiktivních osob jako třeba „Sherlock Holmes“, drží se tedy v linii zastánců millovské teorie vlastních jmen. Za sémanticky významuplná považuje np-jména proto, že věty z diskurzu o fikci (diskurz o fikci je odlišný od fiktivního diskurzu; s. 176) mohou být pravdivé a proto musí být i sémantika np-jmen plnohodnotná.

Zbývá ještě jedna kategorie jmen a to jsou (g-)jména, která nemají, neměly a neměly nikoho jmenovat (žádný uživatel jazyka jím nechtěl nikoho vyčlenit), tedy *nv-jména*, *nevlastní jména*; příkladem je jméno „Mhambhara“. Zouhar nás opakovaně uvědomuje o tom, že *nv-jména* vlastně vůbec nejsou (ani syntakticky, ani sémanticky) vlastní jména, a i proto je nejde v jazyce použít (např. s. 87, s. 201). Mj. tvrzení, že *nv-jméno* nejde v jazyce použít je třeba chápat výlučně v tom smyslu, že ho „nejde použít k referenci“, tedy pragmaticky; vždyť jak já, tak Zouhar jsme výraz „Mhambhara“ opakovaně použili (byť ne s úmyslem vyčlenit nějaké individuum).

V druhé kapitole Zouhar obsáhleji diskutuje vztah mezi distinkcí type/token, resp. ideální/fyzický znak, a svou teorií jmen. V protikladu proti jeho pojetí jsem však přesvědčen, že ideální znak nelze chápat jako něco, co vzniklo abstrakcí z fyzických znaků (s. 82), tedy „post res“. Pro důsledného platonika je svět abstraktna nezávislý na empirickém světě konkrétna, abstraktní objekty jsou – z definice – nezávislé na empirickém, proto nemůže tvrdit, že jsme s to empirickou činností je nějak ovlivnit, natož způsobit jejich vznik (svět 1 nemá vliv na svět 3); nesouhlasil by tedy s tím, že „při zavedení vlastního jména vzniká nový *ideální znak*“ (s. 199). Není mu též příliš pochopitelné, jakým způsobem se může lišit ideální znak (kombinatoricky daného) jména od ideálního znaku téhož jména, ke kterému byl jen přiřazen referent-individuum.

Třetí kapitola (3. *Nominální teorie reference vlastních jmen*) obsahuje vlastní Zouharovu teorii reference, která vznikla podstatnou modifikací a odstraněním chyb z Devittovy koncepce, kterou jakožto kauzální (historickou) teorii vlastních jmen považuje za nejdokonalejší (značným příspěvkem pro tuto modifikaci je právě odlišní p-jmen a *nv-jmen*).

Nejdříve zkoumá *pojmenování*, což považuje za *zavedení* vlastního jména do jazyka, tedy „výraz μ se transformuje na vlastní jméno individua I a individuum I se transformuje na nositele výrazu μ “ (s. 92). *Pojmenování* je kontingentní záležitostí, neboť zavedení nějakého jména nějakému individuu mohlo být uskutečněno různou přiřazovací konvencí (s. 200). P-jméno μ je od této doby rigidním designátorem (tj. znakem, který referuje na určitý objekt konstantně bez ohledu na stav světa).

Poté Zouhar uvádí kauzální řetězec (kauzální síť) komunikace, pro který volí optimální název, totiž *komunikační síť* (s. 118), což je způsob, jak mluví, který „křtí“ a zavedl p-jméno, předává dalšímu mluvčímu schopnost toto vlastní jméno používat. Zouhar rozebírá některé menší problémy, které ho vedou k exaktním definicím jevu pojmenování (s. 109; definice pojmenování hovoří o podmínkách úspěšné realizace jmenovací procedury nějakým mluvčím vzhledem k případnému nastávajícímu nositeli jména), definici výrazové reference (s. 112; vlastní jméno μ referuje na individuum I právě tehdy, když existuje mluvčí, který pomocí μ pojmenoval I) a rozbor situace prvního (referenčního) použití jména. Poté definuje tři varianty deskriptivní reference vlastních jmen (*atributivní intencionální, sémantická intencionální, čistá intencionální*; s. 116). V závěru této kapitoly uvádí vysvětlení obtížných problémů v komunikační síti pomocí své nominální teorie („Nancy“ – matematik si takto pojmenoval nějakou grupu, manželka však žárlí, když si toto jméno zašeptal ve spánku; „Madagaskar“ – původně jméno pevniny, „Spot/Garf“ – druhý mluvčí se rozhodl ignorovat původní jméno kocoura a nazval si ho jinak).

Výhody a plausibilnější řešení problémů kolem reference prostředky nominální teorie ve srovnání s deskripčními teoriemi ukazuje Zouhar ve čtvrté kapitole (4. *Deskripční teorie reference vlastních jmen*). (O kapitole páté jsem se zmiňoval výše.)

V šesté kapitole (6. *Deskripční teorie významu vlastních jmen*.) Zouhar uvádí teorii, kterou chce doplnit svá zkoumání teorie reference, aby nezůstal i sémantickému aspektu vlastních jmen nic dlužen. Čtenáře možná trošku zaskočí, že proponovaná teorie je deskripční, když deskripční teorii – ovšem jako kandidáta na vysvětlení reference vlastních jmen – autor odmítl. Důvod, proč tuto teorii uvádí, spočívá podle něj především v tom, že vlastní (ať už p- či nv-) jména musí do sémantiky věty nějak sémanticky přispívat (s. 191). Zouharův návrh je modifikací Katzova návrhu, podle něhož takovýto významem vlastního jména je význam obratu „věc, která je nositelem jména μ “.² Zouhar však nepřijímá Katzův návrh, že tento obrat označuje vlastnost individuí (takže nositelů jména μ může být více), trvá na deskripci „jediný nositel jména μ “, která poukazuje pouze k jednomu individuu (pokud se zdá být nějaké jméno jménem více individuí, jde o numericky odlišná různá jména). Jak vlastní jméno, tak i deskripce, která je jeho významem, referuje rigidně, neboť do okamžiku zavedení jména μ nemohla nijak fungovat: podvýraz „ μ “ nemohl jmenovat jméno μ . Domnívám se,³ že požadavek rigidnosti takovýchto deskripcí je

² Což je obměna (jednoho) Russellova návrhu pro případ významu historických a fiktivních jmen.

³ Pro plné vyjádření námitek a argumentací zde není dostatek místa; avizují text na toto téma.

pro sémantiku příliš silný: být nositelem nějakého jména je kontingentní věc, proto i reference takovéto deskripce je podmíněna empiricky; chápat tyto deskripce jako rigidní designátory může způsobit upadnutí v paradox analýzy.

V šesté kapitole (avšak i jinde v knize) se také Zouhar dopustil nesprávné formulace, podle níž zcela nestrukturovaný objekt, jakým je propozice (funkce z možných světů do pravdivostních hodnot), tj. pravdivostní podmínky, obsahuje jinou entitu, která je však prvkem zadání (konstrukce) této propozice (na s. 210 vsunuje „pojem, který vyčleňuje daného člověka“).

Závěrem. Navzdory některým uváděným připomínkám (které mám jako teoretik, který se dosti zabývá sémantikou singulárních termínů, a které vlastně svědčí o inspirativnosti Zouharovy knihy), mohu tuto knihu čtenářům jen doporučit – je zajímavá, podnětná, informačně bohatá a do teorie reference přináší originální myšlenky i koncepci. Způsobem zpracování je plně srovnatelná se zahraničními publikacemi na daná témata, a proto by bylo žádoucí ji přeložit, aby mohla způsobit na teoretické bádání i na mezinárodním poli.

Jiří Raclavský

Bertrand Russell: Filozofia logického atomizmu

Kalligram, Bratislava 2004, 164 s.

Slovenský preklad ďalšieho diela britského logika, filozofa, esejistu, sociálneho kritika Bertranda Arthura Williama Russella *Filozofia logického atomizmu* ponúka slovenskému čitateľovi kvalitný náhľad do jeho filozoficko-logickej náuky logického atomizmu. Ide o osem prednášok, ktoré boli prezentované na Gordon Square v Londýne roku 1918. Po prvýkrát boli publikované v časopise *The Monist* v rokoch 1918 a 1919 pod názvom *The Philosophy of Logical Atomism*. Ďalším vydaním bolo ich publikovanie v *Logic and Knowledge* (ed. R. C. Marsh, George Allen and Unwin, Londýn 1956), ktoré si prekladateľ Marián Zouhar vybral ako originálny text na preklad.

Fakt, že je text formulovaný formou prednášok, prispieva k jeho zrozumiteľnosti, a tým aj k jeho prístupnosti širšiemu okruhu čitateľov. Pedagogický spôsob výkladu problematik túto knihu zaraďuje k užitočným a kvalitným textovým pomôckam pre študentov filozofie. Preto pokladám výber práve tohto textu na preklad do slovenčiny za správny a hodnotný krok, za príspevok do stále sa dopĺňajúcej mozaiky diel z analytickej filozofie v slovenskom jazyku.

Koncepciu logického atomizmu rozvíja Russell spoločne so svojím talentovaným žiakom Ludwigom Wittgensteinom. I keď sa vo svojich úvahách istý čas navzájom ovplyvňujú, ich cesty sa počas prvej svetovej vojny rozchádzajú a každý z nich pracuje samostatne. Medzi ich názormi nachádzame výrazné rozdiely, preto by sme skôr mali hovoriť o dvoch, a nie iba o jednej koncepcii logického atomizmu. Russellova koncepcia – jeho teória sveta, jazyka